

ЮРИДИКАЛЫК ИЛИМДЕР

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

LEGAL SCIENCES

Азиз Канатбек, Кадырова Ч.А.

**ОРТО КЫЛЫМДАР ДООРУНДАГЫ МУСУЛМАНДЫК
УКУКТУК ДОКТРИНАСЫНДАГЫ МАМЛЕКЕТ
БАШЧЫСЫНЫН ИНСТИТУТУ ЖӨНҮНДӨ**

Азиз Канатбек, Кадырова Ч.А.

**ИНСТИТУТ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА В МУСУЛЬМАНСКОЙ
ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЕ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ**

Aziz Kanatbek, Ch.A. Kadyrova

**INSTITUTE OF THE HEAD OF STATE OF THE MUSLIM
LEGAL DOCTRINE OF THE MIDDLE AGES**

УДК: 340.141/342.51

Илимий макала орто кылымдагы араб ойчулдарынын көз караштарынын эволюциясына арналган. Ойчулдардын чыгармаларындагы мамлекет башчысынын ролу жөнүндө ой жүгүртүү макаланын авторлоруна мамлекет башчысынын институтунун маңызы жөнүндө талкууга эмес, башкаруучунун адеп-ахлактык сапаттарына гана көңүл бурулган деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Авторлор Абу Наср Фараби, Ибн Халдун, Ибн Рушд сыяктуу көрүнүктүү философтордун эмгектерин карап чыгышкан. Алардын эмгектеринде, жогорку бийлик дүйнөнү жаратуу процессинде пайда болгон норма түрүндө сакралдаштырылган, ал падышанын бийлигин мыйзамдаштыруу үчүн жетиштүү деп эсептелет ("падыша - бул Аллахтын жердеги көлөкөсү"). Бирок, жогорку бийлик ээсине ыйык өзгөчөлүктөрдү бербейт. Демек, башчы жогорку жаратылыштын ээси катары каралбайт, бирок ал конкреттүү билимге жана мыкты сапаттарга ээ болушу керек, же болбосо кол астындагылар үчүн мыйзам чыгаруучу катары кабыл алынат, анткени бардык укуктук аспектер Куранда баяндалган же шариат боюнча адистер тарабынан гана чечмелениши мүмкүн.

Негизги сөздөр: мамлекет башчысы, халифат, ислам, доктрина, мурас, жогорку бийлик, Куран, шариат.

Научная статья посвящена эволюции взглядов арабских мыслителей эпохи Средневековья. Размышления о роли главы государства в трудах мыслителей позволяют авторам статьи сделать вывод, что в центре внимания были только моральные качества правителя, а не дискуссия о сущности института главы государства. Авторами рассмотрены труды таких выдающихся философов как Абу Наср Фараби, Ибн Хальдуна, Ибн Рушда. В их трудах верховная власть сакрализуется в виде нормы, возникшей в процессе сотворения мира, что считается достаточным для легитимизации власти царя («царь - тень Аллаха на

земле»). Однако верховная власть не придает черт сакралности ее обладателю. Поэтому правитель не рассматривается ни как носитель высшей природы, хотя он и должен обладать специфическим знанием и выдающимися качествами, ни как законоустановитель для подданных, поскольку все правовые аспекты уже изложены в Коране или же могут толковаться только знатоками шариата.

Ключевые слова: глава государства, халифат, ислам, доктрина, наследие, верховная власть, Коран, шариат.

The scientific article is devoted to the evolution of the views of Arab thinkers of the Middle Ages. Reflections on the role of the head of state in the works of thinkers allow the author of the article to conclude that the focus was only on the moral qualities of the governor, and not on the discussion about the essence of the institution of the head of state. The authors reviewed the works of such outstanding philosophers as Abu Nasr Farabi, Ibn Khaldun, Ibn Rushd. In their writings, the supreme power is sacralized in the form of a norm that arose in the process of the creation of the world, which is considered sufficient to legitimize the power of the king ("the king is the shadow of Allah on earth"). However, the supreme power does not impart sacred features to its owner. Therefore, the governor is not considered either as a bearer of a higher nature, although he must have specific knowledge and outstanding qualities, or as a lawmaker for his subjects, since all legal aspects are already set out in the Koran or can only be interpreted by experts in Sharia.

Key words: head of state, khalifat, Islam, doctrine, heritage, supreme power, Koran, Shariat.

Фундаменталисттик өлкөлөрдүн мусулман доктринасында мамлекет башчы түшүнүгү Мухаммед пайгамбардын ишмердүүлүгү менен байланыштуу. Ошол эле учурда, мусулман доктринасында мамлекет башчысы деген түшүнүк сунниттер менен шииттер

үчүн бирдей эмес [1, 33-б.]. Ислам укуктук мектептери халифаттын келип чыгышы көйгөйүн чечүү менен алек болушкан.

Сунни уламалары (окумуштуу теологдор) халифат зарыл деп эсептешет жана мусулман мамлекетинин башчысына да, халифти шайлаган жана көзөмөлдөгөн жана ага кеңеш берген жамааттын өкүлдөрүнө жана бардык мусулмандарга жүктөлгөн. Адилетсиз бийликтин да анархиядан артык экендигин жактаган факихтер хадиске кайрылышкан: "Баш аламандыктан көрү имам деспот артык". Шииттер Имамат (алар мамлекет деп аташат) Мухаммеддин пайгамбарлык миссиясынын уландысы жана зарыл аякталышы деп эсептешкен. Демек, алар имаматты орнотууну мусулман жамаатынын (умма) милдети эмес, Аллахтын укугу деп эсептешкен. Шиит мусулман мамлекети юридикалык институт эмес, ишенимдин эң негизги негиздеринин бири, исламдын басымы. Жогорку бийлик падышанын бийлигин мыйзамдаштыруу үчүн жетиштүү деп эсептелген дүйнөнү жаратуу процессинде пайда болгон норма түрүндө сакралдаштырылган ("Падыша - Алланын жердеги көлөкөсү"), бирок ээсине ыйык касиеттерди бербейт.

Демек, мамлекет башчысы жогорку жаратылыштын ээси катары каралбайт, бирок ал конкреттүү билимге жана мыкты сапаттарга ээ болушу керек, же болбосо кол астындагылар үчүн мыйзам чыгаруучу катары кабыл алынат, анткени бардык укуктук аспекти Куранда баяндалган же шарияттын адистерин тарабынан гана чечмелениши мүмкүн.

Халифаттын түзүлүү процессинде саясий идеологиянын негизги көйгөйү - имамды (халифти) шайлоо жана анын ролу жөнүндө маселе. Аны чечүү жолдорун издөө алгачкы этапта эле исламда бөлүнүүнү пайда кылып, анын негизги тенденцияларын белгилеп, диний жана саясий талаш-тартыштардын темасына айланды. Халифат кулаган мезгилде исламдык башкаруунун идеалын негиздөө зарыл болуп калды. Бирок, бир катар фундаменталдык аспектилерде, бул теория өзүнүн өнүгүү процессинде практикалык иш-аракеттерден алыстап, көп учурда саясий чындыктар менен карама-каршы келип калган. Бул жагдай, өз кезегинде, саясий туруктуулуктун принциптерин негиздөөгө багытталган идеологиялык түзүмдөрдү иштеп чыгуу зарылчылыгын пайда кылды. Араб халифатында жогорку бийликке ээ болгон халифти үй бүлөлүк жана кландык шайлоо принциби бара-бара жеңип чыккан. Ал андан мурун исламга чейинки көчмөн жана отурукташкан мамлекеттердин арасында уруулук идеологиянын тыюу салуулары менен күрөшкөн [2, 162-165-бб.]. Араб Чыгышынын көптөгөн ойчулдарын кандай башкаруучу тынчсыздандырышы керек деген суроо. Исламдын саясий

философиясынын атасы Абу Наср Фараби мамлекетти философ башкарышы керек деп ишендирген, эгерде философиянын таасири сезилбесе, анда мамлекет өлүм алдында турат. Башкаруу, анын пикири боюнча, башкаруучунун жеке сапаттарына байланыштуу болгон [3, 122-б.].

Байыркы грек салтын улантып, Фарабинин ой пикири боюнча мыкты башкаруусунда билимдүүлөрдүн, акылдуулардын башкаруусу айтылган. Фарабинин саясий көз караштары чоң мааниге ээ. Анын ою боюнча, адилеттүүлүк этикалык категория эмес, тескерисинче мыйзамдуу.

"Пайдасын эмгекке жараша бөлүштүрүүнү" ишке ашыруу механизми дал ушул мыйзам. Фарабинин коом адилеттүү мыйзамдар менен жашаган калыс шаар жөнүндө идеялары, акыйкат башкаруу Мусулман Чыгышынын кийинки ойчулдарынын окууларынын негизин түзгөн. Ошентип, элдин биримдикке умтулуусун активдештирүү, заманбап саясий системалар үчүн зарыл болгон жарандык, укуктук, демократиялык коомду куруу "Чыгыштын Аристотелинин" окуусунда коюлган.

Дал ушул коомдук-саясий трактаттарында Фараби мамлекеттик башкаруу маселелерин, акылдуу башкаруучунун туура башкаруусу жана мамлекет башчысынын сапаттары жөнүндө ойлорду ачып берген.

Билимсиз шаарлардагы башкаруу түрлөрүн адеп-ахлактык аспект аркылуу карап чыгат, "тиран" жана "тирания" түшүнүктөрүнүн маанисин ачып берүүгө аракет кылат. Фараби эркиндиктин аркасында трансформация мүмкүнчүлүгү көбүрөөк болгон демократиялык система шаарды татыктуу жана идеалга жакындатат деген тыянакка келет.

"Ырайымдуу шаардын жашоочуларынын көз караштары жөнүндө трактат", "Бактылуулукка жол көрсөтүү", "Жарандык саясат", "Мамлекеттик ишмердин афоризмдери" жана башка ушул сыяктуу трактаттар улуу философтун окууларын таанып билүүнүн булагы болуп саналат. Азыркы дүйнөдө саясий лидерлик көйгөйү өзгөчө мааниге ээ болду [4]. Бирок бул көйгөй эски болуп чыкты. Фарабинин саясий лидер жөнүндөгү доктринасы бул маселе боюнча Мусулман Чыгышындагы алгачкы түшүнүктөрдүн бири. Жаңы тарыхый шарттар заманбап лидерлерге жаңы талаптарды коюп жаткандыгы талашсыз, бирок жогорку адеп-ахлактуу, билимдүү адамды билдирген "эң мыктылардын" башкаруу идеясы дагы деле болсо актуалдуу бойдон калууда.

Аль-Фарабинин эмгектеринде теологиялык коомдун муктаждыктарына шайкеш келген саясий лидерлик теориясы түзүлгөн деп айтууга болот. Бирок бул теориянын көптөгөн жоболору жалпы адамзаттык мүнөзгө ээ.

Демек, анын сарамжалдуу мамилесин кылдаттык менен изилдөө жана турмушка ашыруу заманбап типтеги саясий лидерди тарбиялоодо чоң жардам бере алат. Аль-Фарабинин изги шаар жөнүндө, адилеттүүлүк, теңдик, тынчтык жөнүндө, чакан, орто жана ири коомдор жөнүндө окуулары улуттук тынчтык, дүйнөлүк коомчулуктун биримдиги ж.б.

Чыгыштын дагы бир көрүнүктүү ойчулу Ибн Халдундун айтымында, ал "Мукаддима" ("Кириш сөз") трактатында белгилегендей, мамлекеттеги өзгөрүүлөр мамлекет башчысынын позициясынын өзгөрүшү менен гана эмес, бүтүндөй коом менен байланышкан. Андан тышкары, Ибн Халдун концепциясына ылайык, мамлекет башчысынын кызматы менен тыгыз байланышкан мамлекеттин өнүгүшүнүн беш этабы жөнүндө кызыктуу түшүнүк ачылат: мурункунун ордуна жаңы мажбурлоочу күч пайда болушу; жогорку бийликтин бир колго топтолушу, башкаруучу ага бийликке келүүгө жардам берген бардык шериктери менен мамиле кургандан кийин жогорку бийликтин бир колго топтолушу, башкаруучу ага бийликке келүүгө жардам берген бардык шериктери менен мамиле кургандан кийин; Мамлекет башчысынын байланышын социалдык ченемдер менен таануу араб-мусулман ойчулдарынын саясий жана укуктук көз караштарын күчтүү падышалык бийликти жактаган англис юристтеринин көз-карашына жакындатып, бирок анын баш ийүүчүлүк мүнөзүн баса белгилей кетүү керек [3].

Платон менен Аристотелдин "изги шаарларды" сүрөттөө, алардын деградациялануу себептери жана формалары, ошондой эле аларды калыбына келтирүү жолдору жөнүндө аль-Фараби, Ибн Рушд, Ибн Сина жана Ибн Баджа тарабынан жүргүзүлгөн көптөгөн кабыл алуулары, негизинен, коомдук фактыларды теориялык жактан түшүнүүгө болгон аракеттерди камтыган.

Адабиятты бекемдөө салты жана "башкаруучуларга окутуу" же "княздык күзгүлөр" адабий жанрына ылайык түзүлгөн моралдык дидактикалык адабият фарс жана араб жазуучуларынын тексттеринде чагылдырылган. Ошого карабастан, философия дагы, билимдин дагы башка түрлөрү динге көлөкө түшүргөн эмес, анын артыкчылыгы баардык маселелерде, анын ичинде бийлик жана мамлекет идеясында бүткүл орто кылымдар бою сакталып калган.

Исламдагы бийлик түшүнүгү, биринчи кезекте, мамлекеттин кудайдан келип чыгышы догмасы менен аныкталат. Орто кылымдагы исламдын саясий жана укуктук ой жүгүртүүсүнүн концептуалдык өзөгү болгон халифат идеясы пайгамбар тарабынан түзүлгөн жана кудайдын мыйзамы менен башкарылган патриархалдык жамааттын идеалдаштырылган образы

болгон, бул өзү институционалдык трансформацияга жол берген эмес. Халифат жөнүндөгү идеологиялык ой-пикирлер Мухаммед пайгамбардын жана анын кийинки мурасторлорунун - "адилет халифтердин" жашоо-турмушу жана ишмердүүлүгүн жетекчиликке алган. Халифат идеясынын теологиялык компоненти Байыркы Келишимдеги окуяларга негизделип, ислам дининин духунда чечмеленген.

Бул чечмелөө чексиз жогорку бийлик принцибин тастыктаган мамлекеттик институттардын өзүлөрүнүн легитимдүүлүгүнүн кошумча фактору болуп калды. Мамлекет идеясын эске алганда, мусулман ойчулдары ага акыйкат жана керектүү дүйнөлүк тартиптин мүнөзүн беришкен, анын прототиби бе-йиште болгон жана Халифат кулагандан кийин, Кудайдын эркине туура келген адам жашоосунун жер жүзүндөгү тартибинин моделинде чагылдырылган. Дал ушул себептен улам, "падыша" (малик) түшүнүгүнүн өзү, ошондой эле падышалык бийлик түшүнүгү, халифаттын идеологиялык өзгөчөлүктөрүнөн айырмаланып, анын карама-каршы жагына, тактап айтканда, деспотизм атрибутуна айланып кетиши мүмкүн. Ошентип, халифат түрүндөгү мамлекет кудайдын институту катары гана өзүнүн актальшынын алган жок, ошондой эле саясий биригүүнүн башка түрлөрү боюнча абсолюттук бийликке ээ болду. Халифат түрүндөгү мамлекет кудайдын институту катары гана өзүнүн актальшынын алган жок, ошондой эле саясий биригүүнүн башка түрлөрү боюнча абсолюттук бийликке ээ болду. Шариаттын кадыр-баркы, Аллах тарабынан адамдарга пайгамбары аркылуу берилген кудайдын мыйзамы катары кабылдангандыгы менен бекемделген. Демек, анын жоболору баарына жана бардык мезгилдерге туура келген ченем катары иш алып барган.

Фундаменталдык коомдук жана саясий уюм үмөттөр болгон - Пайгамбардын сөздөрү жана иштерине ылайык жашаган момундар жамааты. Бул табигый диний идеал, мамлекеттин карамагына өткөн, белгилүү бир руханий баалуулуктарга жана этикалык стандарттарга шайкештикти бекемдөө.

Ушундан улам, Куранда жазылган жоболордун ар кандай өзгөрүшү мамлекеттин деградациясына гана эмес, ошондой эле ислам дининен чыгып кетүүгө да туура келиши керек эле, анткени эгемендик идеясы кудайдын мүнөзүндө болгон. Саясат чөйрөсүндө мыйзамдын ролу шариат бийликти орнотуу жана чектөө, башкаруучулардын жана баш ийүүчүлөрдүн милдеттери менен байланышкан маселелерди жөнгө салгандыгы менен аныкталды.

Шариатка ылайык, акимдердин жоопкерчилигин аныктаган диний жана адеп-ахлак нормалары калыптанган. Орто кылымдагы исламдын эң сонун өкүлдөрүнүн салтынын мүнөздүү өзгөчөлүгү, араб-

мусулман маданиятынын туу чокусу болгонуна карабастан, ал эч качан дин менен толук айкалышкан эмес. Алардын коомдук-саясий тутумдарындагы шариат негизинен "адептүү шаарды", биринчи кезекте, адеп-ахлак нормаларын жана стандарттарын чындоо менен байланышкан чөйрөнү колдоочу жардамчы каражаттардын бири болгон деп божомолдоого болот. Аларга ылайык, идеалдуу мамлекет ислам мыйзамдарын сактап калууну эмес, аларды акылдуулук менен, бактылуулукту жана жакшылыкты туура түшүнүү менен өркүндөтүүнү максат кылат. Бул доордун социалдык жана философиялык ой-пикирлери илгерки табигый укук теориясынын таасири астында өнүккөн, ал алгач коомдук турмуштун ченеми катары акыйкаттык түшүнүгүн иштеп чыгууга багытталган.

Орто кылымдагы исламдын коомдук-саясий ой-пикиринин тарыхында адабияттын түптөлүүчү адабиятынын негизги агымында топтолгон жана бийликти кабыл алуу перс салтына негизделген "башкаруучуларга окуулар" же "княздык күзгүлөр" өзгөчө орунду ээлейт.

Алардын ой жүгүртүүсү бир катар укуктук, саясий, социалдык, этикалык жана диний маселелерди камтыган. Жазуучулар - "моралисттер" кууп чыккан эң жогорку бийлик - бул жеке адамдын жана мамлекеттик түзүлүштүн жашоосунун негизги принциптерин камтыган универсалдуу стандарт катары кабыл алынган шариат. Мамлекет түшүнүгү, биринчи кезекте, мусулман элементтеринен тышкары, зороастризм дининин жаңырыктарын табууга мүмкүн болгон Кудайдын ааламынын идеясы менен байланыштуу болгон. Демек, коомдук-саясий түзүлүш, башкаруучулардын ыйгарым укуктарынын чөйрөсү жана алар көздөгөн максаттар Кудуреттүү Кудайдын эркине дал келиши керек эле. Орто кылымдарда пайда болгон каада-салттар жана бүгүнкү күндүн чындыгы көп кагылышып турган исламдын жайылышындагы өлкөлөрдө заманбап идеологиялык күрөштө жетиштүү деңгээлде түшүнүүгө жана туура багыттоого мүмкүндүк берген мусулман орто кылымынын идеологиялык дүйнөсүн изилдөө маанилүү окшойт.

Мындан тышкары, Орто кылымдардагы мусулман идеологиялык дүйнөсүнө кайрылуу менен

"Ислам мамлекети" түшүнүгүнүн өнүгүшүндөгү жалпы жана конкреттүү мыйзам ченемдүүлүктөр жана мусулман идеологиясынын ирээттелген тутуму катары өзгөчөлүктөрү ачылат. Ошондой эле, саясий, диний, укуктук жана философиялык тутум катары иштешинин тарыхый өзгөчөлүктөрү ачылат. Тарыхый ретроспектива руханий мурастарды активдүү изилдөө менен мүнөздөлөт, өткөн менен азыркы учурду байланыштырууга, заманбап философиялык жана укуктук концепцияларга салмак жана тарыхый маани бере турган ошол "натыйжалуу" үзгүлтүксүз жолдорун табууга аракет кылат. Орто кылымда саясий жана укуктук европалык идеологиянын өнүгүшү бийлик жөнүндө доктриналык идеялардын өзгөрүшү менен мүнөздөлөт.

Ошентип, азыркы Борбордук Азия өлкөлөрүндө социалдык-экономикалык тутумдун өзгөрүшүнө байланыштуу, ар кандай чыр-чатактуу кырдаалдар кескин начарлап кетти.

Тажикстанда чыр-чатактар узакка созулган жарандык согушка алып келди. Өзбекстанда - бир нече жолу жасалган террордук актыларга. Мына Кыргызстанда - "түстүү революцияларга". Ошондуктан, бул өлкөлөрдө консенсус, улуттук ынтымак жана тынчтык көйгөйлөрү курч болуп калды. Улуттук тынчтыктын жана ынтымактын, социалдык кастыкты жеңүүнүн, дүйнөлүк коомчулукту бириктирүүнүн стратегиясын иштеп чыгуу үчүн заманбап коомдук жана гуманитардык илимдердин арсеналын гана эмес, ошондой эле мурунку муундардын укуктук ой жүгүртүүсүндө топтолгон оң жана терс тажрыйбаны талдоо керек.

Адабияттар:

1. Чиркин В.Е. Глава государства. Сравнительно-правовое исследование. - 2-е изд. - Изд. НОРМА ИНФРА. - М., 2014. - 235 с.
2. Грязневич П.А. К вопросу о праве на верховную власть в мусульманской общине в раннем исламе / Ислам. Религия, общество, государство. - М., 1984. - С. 162-165.
3. История политических и правовых учений: Учеб. / Отв. ред. В.В. Лазарева. - М.: Высшее образование, 2008.
4. Аль-Фараби. Историко-философские трактаты. Алмата: Наука, 1985. - 623 с.